

ХОҲИШ-ИСТАК МАЪНОСИГА ЭГА БЎЛГАН ЛЕКСИК – СЕМАНТИК ГУРУҲЛАР ТАҲЛИЛИ

Азиза Ташметова Сагдуллаевна

Чирчиқ Олий Танк Қўмондонлик Мухандислик Билим Юртида

Инглиз тили фани катта ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларида хоҳиш -истак маъносини билдирувчи лексик бирликларнинг мураккаб ва кам ўрганилган жабҳалардан бири эканлиги ва уларнинг функционал- семантик таҳлил қилиш жараёнлари кенг ёритилган.

Калит сўзлар: лексик-семантик, парадигматик таҳлил, эксплицит, императив хоҳиш, дифференциал семантик кўрсаткичлар.

Мамлакатимиз ва хориж тилшунослигида “хоҳиш-истак” маъноси мураккаб ва кам ўрганилган жабҳалардандир. Инглиз тилидаги ушбу маънонинг баъзи хислатлари лингвистик адабиётларда ўз ифодасини топган.

Инглиз тилидаги хоҳиш-истак маъносининг ифода воситалари масалаларини А.Абдуразиқов, И.Хлебникова, Н.И.Уварова, Е.А.Натанзон ва бошқалар ўрганган. Ғарб тилшуносларидан А.Берк, Х.Фовлер, О.Есперсен, Г.Валленс ва бошқа бир қатор тилшунос олимлар ушбу маънонинг ифодалаш масаласига оид баъзи аспектларини ўрганганлар.

Мазкур мақола замонавий инглиз тилидаги “хоҳиш-истак” маъносига эга бўлган лексик-семантик гуруҳлар таҳлилига бағишланган.

"Хоҳиш-истак" маъносига эга бўлган лексик бирликларни функционал-семантик таҳлил қилиш жараёнида ушбу қатламга оид инглиз тили луғат таркибига кирган "хоҳиш-истак" маъносини ифодаловчи феълларнинг лексик-семантик гуруҳларини кўриб чиқиш амалий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга деб ҳисоблаймиз.

"Хоҳиш-истак" маъносига оид лексик-семантик гуруҳларни ажратишда Н.В.Нетяго томонидан тавсия этилган тизимли парадигматик таҳлил этиш методидан фойдаландик.

Лексик-семантик гуруҳларнинг (матнда ушбу атаманинг “ЛСГ”, яъни қисқартирилган кўриниши ишлатилади) таркибини аниқлашда И.Р.Гальпериннинг 2-жилдли ("Англо-русский словарь") ва "Macmillan English Dictionary" луғатларидан саралаб олинган лексик бирликлар асос сифатида қабул қилинди. ЛСГ таркиби луғавий маъно элементларини умумлашган тушунчаларга олиб кириш йўли, яъни босқичма-босқич идентификациялаш методидан фойдаланиш орқали аниқланди.

Тизимли парадигматик метод асосида ажратилган “хоҳиш-истак” маъносини ифодаловчи лексик-семантик гуруҳ ўзининг бой таркиби билан турли даражада ифодаланишини кўзатиш. ЛСГ таркибида қатнашган жами феълларнинг сони 107.

Бунда асосий сифатида "хоҳиш-истак" маъносига эга бўлган феъллар гуруҳнинг ядросини ташкил этди. Ядронинг таркиби - атиги 14 феъл (*want, desire, wish, will* ва ҳоказо). Қолган феъллар гуруҳ перифериясини ташкил этди.

Хоҳиш-истак семаси эксплицит (очик) тарзда ифодаланган микромайдоннинг доминантаси бўлиб эргашган гаплар каби қурилмалар қатнашади. Бунда эргашган қисмида хоҳишнинг объекти ифодаланса, бош қисмида хоҳиш ҳиссиётининг ўзи акс этади. Хоҳишнинг табиати ва ҳиссий бўялганлик даражаси феълнинг семантикаси билан белгиланади. Масалан:

If you wanted to be exact, it was a decimal that went on and on forever without repeating the pattern of numbers (C.S).

If I were you, I would work hard in order to submit all the papers on time (C.S.).

Ушбу стандартлашган қурилмаларнинг доимий белгилари бўлиб қуйидагилар кўзга ташланади:

- а) *if* боғловчиси;
- б) замондаги оппозиция, яъни, эргаш гап бош гапга нисбатан ўтган замонда;
- в) *would, should* ёрдамчи сўзлари, агар эргаш гап ўтган замонда бўлса, ва *will, shall* - агар эргаш гап ҳозирги замонда бўлса.

Ундаш ва "хоҳиш- истак" маъноларининг бир-бирига яқинлиги ундашни ифода этишнинг умумий ва ўзига ҳос шакли бўлмиш императив хоҳиш, истакни билдириши учун имкон яратади. Масалан:

Be ready! Be awake! Be honest! (ундаш)

Be healthy! Be happy! (хоҳиш, истак, тилак)

Хоҳиш-истакни акс этувчи имплицит (яширин) микромайдонда хоҳиш ҳиссиёти ва баъзи ҳолларда унинг объекти яширин тарзда ифодаланган бўлади ва мазмуни ўз аниқлигини атрофдаги вербал контекст ҳисобга олинганида топилади.

Want, desire феъллари асосий маъноси негизида имплицит равишда "интилмоқ" маъноси шакллантирилган. Айнан шу маънога асосий сифатида эга бўлган феъллар гуруҳнинг ядроолди қисмини ташкил этди.

Гуруҳ феълларининг маъно структураси қуйидагича: категориал-лексик маъно сифатида *want, desire* семалари келади. Ушбу семалар бир канча аспектда аниқлаштирилди:

1) процессуал аспектлар, бунда жараённинг нисбий хусусиятлари аниқланди (сабаб, усул, натижа ва ҳоказо);

2) предметли аспектлар, бу ерда жараённинг функциялари ва предмети аниқланди;

3) содир бўлаётган барча иш-харакатлар ва жараёнлар. Бу маъно структурасида кўриб чиқиладиган феълларнинг дифференциал семантик кўрсаткичлари (ДСК) воситасида ўз ифодасини топади ва қуйидаги кўринишларга эга бўлади:

- а) истакнинг кучлилиги;
- б) вазият;

в) сабаб.

Таҳлил натижасида шу нарса аён бўлдики, ДСКлар сони кўп эмас ва барча феълларнинг маънолари таркибида учрайвермайди. Кўриб чиқиладиган гуруҳнинг хусусияти шундан иборатки, ядро таркибига умумлашган маънога эга бўлган феъллар киради, *want, desire* сингари, ёки унинг таркибида юқори даражада конкретлашган феъллар қатнашади (*covet, lust*). Гуруҳ таркибида шундай феъллар мавжудки, уларнинг маъноси ичида махсус субъект иштирок этади, масалан, *lust* (хирс), *thirst* (сув) ва ҳоказо.

Таҳлил жараёнида биз махсус субъектни ифодаловчи отларнинг тематик гуруҳини ажратишга ҳаракат қилдик. Улар қўйидагилар: ният; эҳтирос; билим; хирс; бир нечта ичидан битта; таом ёки ичимлик.

ЛСГ ичида баъзи феъллар бошқаларига нисбатан маъно жиҳатидан бир-бири билан яқинроқ, узвийроқ боғланган бир неча кичик гуруҳларни ажратиш мумкин. Биз қуйидагича оппозицияларни фарқладик:

а) маънодошлик оппозицияси: *want-desire, wish-will, long-crave, yearn-covet, thirst-hunger, choose-prefer, like-admire, die-ache, tempt-pant*.

б) синонимик оппозицияси: синонимик турдаги эквиолент оппозицияларини кўриб чиқишда биз нафақат умумкатегориал лексик семага эга бўлган феълларга, балки умумий дифференциал семантик кўрсаткичга ҳам эга бўлган феълларга асосландик. Демак, синонимик турдаги эквиолент оппозицияга қуйидагилар киритилди:

1) *choose, prefer* (ДСК "бир нечта ичидан биттага нисбатан хоҳиш-истак");

2) *mean, look* (ДСК "ният");

3) *passion, temptation* (ДСК "эҳтирос");

4) *thirst, hunger for* (ДСК "билим");

5) *lust, crave* (ДСК "хирс").

Кўриниб турибдики, "хоҳиш-истак" маъноли ЛСГ таркиби етарли даражада кенг ва хилма-хилдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдурашидов А. Природа, функции и семантика конструкций с глаголом "let" в современном английском языке. Автореф.дисс. ... канд.филол. наук.- Т.: 1990.

2. Натанзон Е.А. Косвенное наклонение и модальные глаголы в английском языке. - М.: Международные отношения, 1968.

3. Хлебникова И. Сослагательное наклонение в современном английском языке.- М.: Учпедгиз, 1958.

4. Berk LM. English syntax: from word to discourse. - New York: Oxford University Press, 1999.

5. G. Vallens. The pattern of English.- London: Andre Deutch Ltd., 1956
6. Гальперин И.Р. Англо-русский словарь. В 2-х томах. – М.,1972.
7. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – London, 2008.
8. <http://www.ceafinney.com/subiunctive/experts.html>.